

meztörök, érdekesnek ígérkező mellékszálak felfejtése marad el, vagy a felvetett kérdések nem tisztázódnak megnyugtatóan. Az első fejezetekben sikeresen megteremtett intellektuális feszültséget csak kismértékben tartja fenn például a modern jogrendszerek vizsgálatának szentelt rész. A tájékoztatás inkább megállapító és példalódzó jellegű (ennek keretében a viszonylagos teljesség igényével, hiszen például a skót és a dél-afrikai *mixed jurisdiction* is szóba kerül), kevésbé elemző, analitikus. Talán helyesebb lett volna a földrajzi értelemben vett megszorítás révén helyet és energiát nyerni egy-egy, a magyar jogfejlődés szempontjából tradicionálisan nagyobb befolyással rendelkező jogrendszer mélyebb áttekintésére. Ez a megoldás kedvezően hatott volna a tanulmány szerkezeti arányaira is, és nagyban megkönnyítette volna a szerző dolgát a felhasznált szakirodalom színvonalának egyenletesebb megválasztásában.

Osszességében elmondható, hogy a tanulmány legfőbb erényei közül leginkább aktualitása, a kezdő és befejező részek problémacentrikus megközelítése, a továbbkutatást segítő gazdag szakirodalom és jegyzetapparátus, a szokatlan nyelvi és dogmatikai tisztaság emelkedik ki. Kitűnő példa arra, hogy egy vérbeli római jogász számára sem tiltott gyümölcs általános polgári jogi problémák tárgyalása, ha szakterületének kiérlelt tisztaságát – megfelelő szellemi *baedeker* iránymutatásai mentén – a hatályos jogra is alkalmazni tudja.

DELI GERGELY

Farkas Attila Márton: Az alkímia eredete és misztériuma

Balassi Kiadó, Budapest, 2001. 197 old., 1800 Ft

Az alkímia történetéről és szimbolikájáról magyar szerző tollából Szathmáry László és Fónagy Iván munkái

óta nem jelent meg komolyan vehető összefoglalás. Ezért mindenképpen említésre méltó Farkas Attila Márton új tanulmánya.

Az alkímiáról nem könnyű jól írni. A szerző mindjárt a könyv bevezetőjében felhívja a figyelmet arra, hogy két közkeletű nézet vezet félre a gyanútlan érdeklődőt. Az első szerint egyszerűen a modern kémia félresikerült előzményével, tökéletlen természettudománnyal van dolgunk, amelyről mindazonáltal elismeréssel illő megemlékeznünk, mert az aranycsinálás eleve kudarcra ítélt vállalkozása számos, a mai tudományosság által is értékelhető melléktermékhez vezetett, az alkímisták fontos kémiai vegyületeket és elveket fedeztek fel. Valóban, az alkímia kutatásának XIX. századi kezdeteire (Berthelot, Kopp) határozottan jellemző volt az értékelésnek ez a pozitívista elve: mi hasznosat mond nekünk ez az ősi tudomány, illetve mennyiben segíti, és hogyan készítette elő a mi tudományos fejlődésünket?

A másik, hasonlóan egyoldalú megközelítés Silberer és Jung olvasatát a kizárólagos interpretáció szintjére emeli, és az alkímia szimbólumrendszerében pusztá pszichológiát keres. A racionalista tudománytörténetészekkel ellentétben ez az olvasat éppen a modern tudomány szemszögéből nem értelmezhető motívumok értelmét kutatja, és ezekre keres analógiákat az álmok, hallucinációk és távoli mítoszok szimbolizmusában. Bár mindkét megközelítésnek van némi apologetikus hozadéka, miközben bizonyos elemeket a modern elme számára hozzáférhetővé tesznek, az alkímia hagyományának jelentős hányadát figyelmen kívül hagyják.

Van azonban egy harmadik módja is annak, hogy e távoli tudomány rendkívül bonyolult szimbólumvilágában végérvényesen elvesszünk. Minthogy mai világképünknek nem része az alkímia, a komolytalanság felhője ereszkedett rá. Ez a felhő azonban szemlátomást a szakirodalmat is beborítja: kialakult az a meggyőződés, hogy erről a témáról a tudományosság eszközeit félretéve is lehet beszélni. Ez sokszor a hit nevében történik, a kortárs hermetikus életfilozófia követői szándékosan

nem élnek a filológia és a történelem-tudomány módszereivel, és a múlt szövegeit egymással szabadon összefüggésbe hozva keresik a valaha volt egységes hagyomány nyomait. E filozófia művelői azonban nem is tekintik magukat történészeknek (szövegkiadásaiuk sohasem kritikaiak), könyveiknek megvan a maga logikája, még ha ez különbözik is attól, amit szigorú értelemben szakirodalomnak hívunk. Számos (most szándékosan meg nem nevezett) szerző azonban a tudomány képviselőjének tünteti fel magát, miközben a hermetikus irodalom eszköztárából kölcsönözve zúdítt ellenőrizhetetlen információkat az olvasó nyakába. Úgy tűnhet tehát, hogy nem könnyű az alkímiáról írva tisztességes hangot megütni.

Pedig az utóbbi évtizedek olasz, francia, angol (és kisebb részben német) nyelvű, egyre kiterjedtebb szakirodalma tökéletesen integrálta az alkímiát a történettudomány (vallás-, művészet-, filozófiatörténet) teljes jogú kutatási területei közé. Lényegében minden tudományos attitűd megtalálja benne a maga kérdéseit. Számos filológus katalógust szerkeszt vagy bonyolult kézirat hagyományokat feltérképezve alapszövegek kritikai kiadását készíti el, és ezzel segíti a további kutatást. Mások a híres autoritásoknak (Platón, Arisztotelész, Szt. Tamás, Roger Bacon, Arnaldus de Villanova, Raimundus Lullus) tulajdonított könyvek valódi szerzőit azonosítják, és a hamis attribúciók motívumait vizsgálják. De népszerű témája az utóbbi évek szakirodalmának az alkímia szociopolitikája is, azaz annak vizsgálata, milyen befolyásuk (vagy egyenesen hatalmuk) volt az alkímistáknak hercegi és királyi udvarokban, milyen veszélyeknek voltak kitéve (ha például nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket), mennyiben tekinthetjük őket az „ellenkultúra” képviselőinek, társadalmi helyzetükre alkalmazható-e a marginalitás fogalma, hogyan hozhatók összefüggésbe koruk gazdasági életével, és mit műveltek a középkor szerzetesrendjeiben. Máskor maguk a (fent említett szerkesztők által kiadott) szövegek kerülnek a figyelem középpontjába, a receptek kódjainak, a képi ábrázolások analógiáinak és az

elmesélt történetek szimbolizmusának tipologizálására tesznek kísérletet: mennyiben kölcsönöznek a metaforák az asztrológia, a színek, a fémek, a szexualitás vagy a vallás témaköréből. Az alkimista szövegek továbbá kimeríthetetlen forrásaivá váltak a technika és a legszűkebb értelemben vett filozófia történetének is, jelképrendszerük az adott kor vallásához és művészettörténetéhez mérhető, az *Opus Magnum* előállításának folyamata pedig számos modern regény szervezőelveként érhető tetten.

Hogyan helyezhető el mármost az alkimiáról szóló irodalom típusainak eme szövevényében Farkas Attila Márton könyve? Az első, amit az olvasó meglát, a cím (*Az alkímia eredete és misztériuma*) kissé zavarba ejtő. Az ilyen címek sokat ígérnek, túl sokat: beavatást a nagy titkokba. A zavart mindjárt eloszlatja azonban a cím alatt feltüntetett kiadó (Balassi) megbízhatósága, valamint a szerző második oldalon található állásfoglalása, amelyben minden közösséget elutasít a színvonalatlan, „populáris-okkultista” értelmezésekkel. Ezek azok a megnyugtató mondatok, amelyek felhatalmaznak arra, hogy a továbbiakban a tudományosság szempontjai szerint és az alkimiáról szóló mértékadó irodalom tükrében vizsgáljam meg a könyvet.

Milyen forrásokra támaszkodik a szerző? A bevezetőben megemlíti Mircea Eliade, Titus Burckhardt és Arthur Edward Waite nevét; ők azok – olvassuk –, akik „talán a legmélyebbre voltak képesek behatolni az alkímia világába” (8. old). E szerzőkről a legnagyobb tisztelet hangján érdemes megjegyezni, hogy nem ők mondták ki a legutolsó szót a témában, bár ez kétségtelenül nem jelenti azt, hogy művük feltétlenül elavult volna. Egy pillantás a bibliográfiára tovább erősíti a látszatot, hogy a szerző jól ismeri az alkímia klasszikus történetíróit, de a modernebb szakirodalmat inkább véletlenszerűen idézi. Nem a számonkérés hangján, hanem inkább kiegészítésképp megjegyzem, hogy az alkimiáról szóló, mostanában használatban lévő, annotált bibliográfiák (például Claudia Kren: *Alchemy in Europe: A Guide to Research*. Garland, New

York, London, 1990., valamint Robert Halleux: *Les textes alchimiques*. Turnhout, Brepols, 1979) nem szoktak megfélemezni Lynn Thorndike nevével, akinek nem csak nyolckötetes mágiatörténete szolgál referenci anyagként, hanem Pearl Kibre-vel közösen szerkesztett *incipit*-katalógusa és számos, alkímiai kéziratokat vizsgáló cikke is. További alapvető tételek, melyeket szívesen találtam volna a könyv bibliográfiájában, például az alkímia forrásainak nagy, kora újkori szövegkiadásai (*Theatrum Chemicum*, 1602, 1613, 1622, és 1659-61; *Bibliotheca Chemica Curiosa*, ed. Manget, 1702), az alkímiatörténet klasszikusai, Ruska, Kraus (az utóbbi igen előkelő helyet kapna bármely citation indexben), a reneszánsz hermetizmus meghatározó hatású kutatója, Yates, a kétségtelenül nem kortárs, de mégiscsak magyar Szathmáry László (aki gazdag alkímista szöveggyűjteménye alapján számos cikket, valamint egy könyvet publikált, majd forrásait az Orvostörténeti Múzeumra hagyta), vagy a minden fórumon jelen lévő, legfontosabb kortárs szerzők, Newman, Pereira, Crisciani, Karpenko.

Nem mellékes az sem, hogy az alkímia 1937 óta folyóirattal is rendelkezik: az *Ambix* (*The Journal of the Society for the History of Alchemy and Chemistry*) évente háromszor közöl alkímiával kapcsolatos cikkeket, és recenzálja a témában megjelent könyveket, így hasznos segítséget nyújt a további kutatás számára. Végül pedig (vállalva XXI. századi mivoltunkat) ne feledkezzünk meg a www.levity.com weboldarról sem, amely rengeteg kora újkori alkímista szöveget közöl angolul, változatos színvonalú cikkeket kínál, és nem utolsósorban hozzáférhető közelségbe hozza a XVI–XVII. század rendkívül gazdag emblematicájú alkímiai ábrázolásait, amelyekről egyébként nem könnyű reprodukálható másolatot találni.

Az itt felsorolt publikációk mellőzésének oka nem lehet az, hogy kutatási területüket mint primitív kémiai vagy mint archaikus lélektant közelítenék meg. Apologetikus alkímia-interpretációk és kritikus félremagyarázások helyett az utóbbi évtizedekben publikált tanulmányok a kézira-

tos forrásanyag ismeretében, egymásra reflektálva, előítéletek erőltetése nélkül közelítik meg a témájukat, hiányukat pedig nem tenném szóvá, ha nyugodt lelkiismerettel bízhatnék abban, hogy a szerző tud a létezésükről. (Ha mégis tud, akkor nem értem, miért olyan lesújtó a véleménye a szakirodalom zöméről, és miért sorolja a kortárs publikációkat az egyébként jogosan elítélt pszichologizáló vagy természettudományoskodó kategóriákba – lásd például 7. old.)

A bibliográfia, melyhez a fentieket egy esetleges második kiadás alkalmával kiegészítésként javaslom, más szempontból sem tökéletes. Nem lett volna rossz, ha a Balassi Kiadó egyik szerkesztője különválasztja a forrásokat a szekunder irodalom tételeitől, és csinál valamit az olyan hivatkozásokkal, mint az például, amelyben az *Aurora Consurgens* mint Thomas Aquinas műve jelenik meg (aki egyrészt nem így, a T betűnél szokott megjelenni a magyar szakirodalomban, másrészt pedig – mint azt a szerző is tudja (lásd 79. old.) – nem írt alkímiai értekezést a fenti címmel), és mindez Jung *Mysterium Coniunctionis*ának német kiadására hivatkozva, míg másutt Jung angolul kerül a bibliográfiába. Szerkesztői segítséggel azok a következetlenségek is kiküszöbölhetők lettek volna, hogy egyes szerzők teljes keresztnevükkel, míg mások csak kezdőbetűvel kerültek a bibliográfiába, valamint hogy (a bibliográfiában helyesen hivatkozott) Salomon Trismosin a képek jegyzékében magyarosítva, Salamonként jelenik meg. A nevekhez való viszonyban egyébként is megfigyelhető egyfajta nyelvonáltság: a híres *Rózsaregény* egyik szerzője, Jean de Meung csak mint „Meung” említetik (42. old. ugyanott „Chauce” áll Chaucer helyett), a 141. oldalon pedig Nicolas Flamel egyszer így, egyszer pedig Flamel Miklósként tűnik fel.

Mindez azonban másodlagos egészen addig, amíg a könyv főszövege a tudományosság egyéb ismérveit kielégíti. Farkas Attila Márton az alkímia eredetének és szimbólumrendszerének tisztázására tesz kísérletet. Vizsgálatának tárgya „az alkímiai munka jelentése, annak szemantikai tartalma”. Az elemzés során félrete-

szi az alkimiából a fémeket, legfontosabb motívumként, az alkímia alap gondolataként a halhatatlanság megvalósítására tett kísérletet tünteti ki, és a továbbiakban az ősi művészet „szellemi vagy szakrális származását” kutatja. Az alkímista szövegek esz-köztárának, metaforáinak és analógiáinak forrását – sőt: magyarázatát – pedig az ősi egyiptomi mitológiában és (ezzel összefüggésben vagy ettől függetlenül?) a késő ókori hellenizált Alexandriában találja meg.

Az alkímia hagyománya mindig is egyiptomi eredettel büszkélkedett, még ha erre a vélt származásra kevés konkrét bizonyíték található is. Farkas Attila Márton munkáját olvashatjuk úgy, mint az egyiptomi-görög eredet részletes kifejtését. Azonban kérdés, mennyiben tekinthető kizárólagos magyarázatnak, amikor modern alkímista szövegekre és a XVI–XVII. századi képi ábrázolásokra az egyiptomi istenvilágban talál párhuzamot. Ne felejtjük el, hogy az alkímia számos, rendkívül általános metaforával dolgozik (elmúlás, pusztulás, feltámadás, nemzés, születés, gyilkosság, a test feldarabolása stb.), amire minden biztonnal az eszkimó hiedelemvilág is bőszéggel kínál analógiát. De fogadjuk el az érvelés kedvéért, hogy az alkimiából szabadon elhagyható a vegyészet és az aranycsinálás, hogy a könyv elemzései megállják a helyüket, és valóban Egyiptom hoz fényt a kora újkori allegóriák homályába. Ebben az esetben sem értem, hogy miközben szabadon utazunk fel s alá a Kr. u. III. és a XVI. század között, miért nem állhatunk meg egy percre az arab és a középkori alkimiánál. Nem értek egyet azzal, hogy az alkímia nélkülözne a történelmi dimenziót, hogy Alexandriában mindjárt a végleges formájában alakult volna ki (15. vagy 42. old.), és időtlenül, a későbbi korok tudományára, vallásos meggyőződéseire és művészetére ügyet sem vetve hagyományozódott volna tovább. Csak jelzésképp emlitem, hogy az alkímia műfajainak, terminológiájának, fogalmainak jelentős része a kora középkori arab tudomány öröksége, ekkor váltja fel az arisztotelészi négy elem koncepciót a Mercurius–Sulphur ellentétpár, melyre a fémek összetételét vissza le-

het vezetni. Az eredetileg görög szövegek kiegészülnek az arab korpusszal (Rasis, Jabir, Avicenna etc.), majd a XII. századtól a délolasz és spanyol fordítóiskolákban a keresztény Nyugat számára is hozzáférhetővé és továbbgondolhatóvá válnak. Az alkímiai szimbolizmus termékeny kölcsönhatásra lép a középkor vallási koncepcióival, és csak ekkor – az érett középkor századaiban – jelennek meg a görög és arab hagyományban ismeretlen illusztrációk, alegorikus ábrázolások.

A kén és a higany mellé egészen későn, Paracelsusnál társul harmadikként a só (de még ha a legendás Basileus Valentinus valóban létezett is, akkor is csak a XV. században), módszertanilag tehát problematikus egyiptomi magyarázatot (a mumifikálást) kínálni a sónak az Opus Magnum létrejöttében játszott szerepére (34. old.). Csodálkozva láttam, hogy noha a szerző tisztában van azzal, hogy a hagyományban sokszor tűnnek fel autoritásként mitologikus, de legalábbis nem alkímistaként működő szereplők, és Hermészben nem kell szükségképpen történelmi személyt tisztelnünk, sem Platónban alkímistát, a „zsidó Mária” (24. old.) és Kleopátra (35. old.) mintha történelmi realitással rendelkező, hellenizmus kori alkímistákként jelennek meg.

Az egyes korok jellemzései és az egyéb ítéletek sokszor elnagyoltak és történetietlenek (a késő antik világot világvégeérzés gyúri maga alá – 31. old. –, a középkori alkímiát nem tudták kikezdeni a mindent letaroló nagy vallások – 41. old.), máskor vállon veregetők (Descartes a naiv lelkek közé sorolható, mert a rózsakeresztesek tagja kívánt lenni, és nem értette, hogy itt szimbolikus dologról van szó – 45. old.). Hogy Newton és Leibniz rózsakeresztesek lettek volna (48. old.), nem könnyű bizton állítani, minthogy mindmáig nem tudjuk, vajon ez a titkos társaság valóban is létezett-e. Ha viszont a szerző e két filozófus híres mágikus érdeklődésére gondol (Newton esetében az alkímiára, Leibniznél pedig a kombinatorikus művészetre), nyitott kapukat döngtet, mert erről a művelt olvasónak már régen tudomása van.

Egyszóval, Farkas Attila Márton számos érzékeny elemzést közöl az alkímia hagyományának szimbólumrendszeréről, de könyve inkább népszerűsítő, mint tudományos, leírásai sokszor megmaradnak a legendás anekdoták felsorolásának szintjén, hivatkozásai esetlegesek, tárgyalásmódja pedig ahistorikus.

Lezárásképp érdemes egy szót ejteni a kissé kinyilatkoztató elbeszélői hangról. Olvasóként nem tudtam szabadulni a gyanútól, hogy a szerző az igazság birtokában van, és ezt maga is jól tudja. Amit a könyvben bemutat, az az alkímia „valódi lényege”, a királyi művészet „igazi gyökerei”, szemben mindazzal, amit a korábbi, előítéletek ballasztjával csetlő-botló szakirodalom csinált.

Természetesen tudom, hogy abban az esetben, ha a szerző beavatást nyert az ősi hagyomány igazságába, kritikám nem ér semmit: a történelemtudomány szempontjait a kinyilatkoztató igazsággal szemben nem lehet relevánsan felvetni. De Farkas Attila Márton örvendetesen elhatárolódott az obskúrus, beavatott értelmezésektől, ezért joggal értékeljük könyvét az alkímia nemzetközi szakirodalmának tükrében.

LÁNG BENEDEK

Simon Singh: Kódkönyv

A REJTJELEZÉS ÉS REJTJELFEJTÉS TÖRTÉNETE

Fordította: Szentgyörgyi József. Park Könyvkiadó, Budapest, 2001. 399 old., 2900 Ft

Simon Singh műve rendkívül élvezetes módon megírt, népszerűsítő könyv, melynek legfontosabb erénye, hogy a közérthetőség határainak számottevő átlépése nélkül képes pontatlanságtól mentesen tárgyalni a titkos kommunikáció kérdéskörét. Annak ellenére ugyanis, hogy a téma számtalan ponton kötődik a humán tudományok, sőt a mindennapi élet világához, a kriptográfiai algoritmusok, a rejtjelezés, illetve kódfejtés